

ГЕНЕЗА ТА ВАРІАТИВНІСТЬ АБСОЛЮТНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

Мелещенко Катерина Сергіївна,

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто погляди науковців на історію появи та варіації самостійного дієприкметникового звороту – "називний самостійний" та "давальний самостійний" у слов'янських і давньоруській мовах, "самостійний родовий" у давньогрецькій мові та "аблатив самостійний" у латинській мові.

Ключові слова: самостійний дієприкметниковий зворот, незалежний відмінок, абсолютна конструкція, "називний самостійний", "давальний самостійний", "родовий самостійний", "аблатив самостійний".

Дієприкметникові звороти у їх синтаксичних функціях були і продовжують залишатись об'єктом зацікавлення й дослідження вчених-мовознавців. Дієприкметниковими зворотами називаємо будь-які словосполучення, в яких дієприкметник виступає центром конструкції, пов'язує інші слова в структурну одиницю. Але сама назва "дієприкметниковий зворот" має вузьке значення. Тому пропонуємо ввести термін "дієприкметникова конструкція", яка є незалежною від інших членів речення, і складається з власного суб'єкта дії та його ознаки – предиката, що за своїми функціями збігаються з підметом та присудком простого речення.

Питання функціонування та розвитку незалежної конструкції становить особливий інтерес з погляду еволюції індоєвропейської мовної системи.

Актуальність обраної теми зумовлена відсутністю комплексного підходу до дослідження передумов появи та розвитку незалежної конструкції. Розв'язати це завдання можна лише за умови детального розгляду цієї конструкції у давніх мовах.

Мета роботи полягає у розкритті ідентифікації джерела походження в індоєвропейській мові абсолютної конструкції та можливості варіювання її у давніх мовах.

Об'єктом дослідження є незалежна дієприкметникова конструкція.

Предмет дослідження складають структурні, семантичні та функціональні характеристики абсолютної конструкції та її компонентів у давніх мовах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняному мовознавстві було здійснено комплексне вивчення варіацій незалежної конструкції, а також аналіз її структурних та функціональних особливостей на матеріалі різних мов.

Дефініція абсолютної конструкції у загальному мовознавстві обмежується лише поясненням незалежного відмінка. За визначенням Туро, незалежний відмінок є антонімом непрямого відмінка [Туро 1864, 267–281]. З часом розуміння терміна розширювалось і вивчалось "незалежне речення", яке являє собою "номінативну трансформацію цілого речення, що містить відмінювану дієслівну форму у своєму складі" [Берент 1973, 147–154] або "абсолютні конструкції", тобто "відмінкові форми імені, що виступають з дієприкметниками у конструкціях, які схожі на незалежні речення" [Леман 1974].

Історія незалежної конструкції бере свій початок з індоєвропейської мови. Дана конструкція зустрічається в низці мов індоєвропейської сім'ї, хоча іменна частина живиться в різних відмінках: в давньогрецькій мові – родовий самостійний, в латинській мові – аблатив самостійний, в давньоіндійській мові в незалежному звороті

ті вживається родовий та місцевий відмінки, в той час як у готській, давньолитовській та старослов'янській – давальний відмінок [Борковский 1968].

Передумови появи абсолютної конструкції в індоєвропейській мові не мають точних пояснень. На думку В. П. Воробйова, абсолютні відмінки були більш давнім способом відображення складної думки, ніж підрядні речення. З плином часу абсолютні відмінки витіснили складнопідрядні речення з різними підрядними [Воробьев 1973, 95]. Згідно з В. Леманом, "абсолютні конструкції виникали в період, коли порядок слів в окремих діалектах розвивався від OV до VO (O – об'єкт, V – дієслово). Під час проміжного періоду дієприкметник відносився або до попередньої, або до подальшої відмінюваної форми дієслова. Відповідно, дієприкметник та узгоджений з ним іменник вживались "абсолютно", без вказівки на відмінювану дієслівну форму [Леман 1974].

А. Р. Корін розглядає причини виникнення самостійного звороту, виходячи з дієприкметникової частини конструкції, та визначає наступне: у дієприкметників "первинною функцією є атрибутивна функція при іменнику. Вторинна, предикативна функція може стати автономною, якщо і відмінкова форма стає автономною"... "Автономний характер відмінкової форми спричиняє наступні результати: з одного боку, відмінкове закінчення іменника стає показником субординації, а з іншого – реляція в синтаксичній групі стає не атрибутивною, а предикативною"[Корин 1995, 84].

Досліджуване явище зафіксоване, насамперед, у давніх мовах: латинській, давньогрецькій та давньоіндійській (ведичній і санскритській). Як пише Н. І. Гусар, незначне кількісне вживання цих конструкцій у давніх пам'ятках, їх граматична дифузія свідчать про процес формування цього явища в зазначених мовах. На початкових етапах розвитку цих конструкцій, яке можна простежити, наприклад, у "Ведах", синтаксична залежність конструкції від основного речення очевидна; у ведичній, як і в класичних мовах, є немало випадків їх вживання із затемненою семантикою, які не завжди дають підстави ідентифікувати їх як абсолютні конструкції [Гусар 2001, 43]. Навіть у пізньому санскриті при збільшенні кількості цих конструкцій та використанні інших відмінків для їх оформлення помітне поступове ослаблення залежності конструкції від речення. Ознаки незавершеності процесу становлення абсолютної конструкції, її неповна відмежованість від інших дієприкметникових конструкцій спостерігається і в мові Гомера [Шерльц 1883]. Отже, в пізніших пам'ятках низки мов абсолютна конструкція ще недостатньо поширена і її граматичні ознаки ще не повністю диференційовані.

Зустрічається також самостійна конструкція у слов'янських мовах, балтійських, германських і романських мовах на різних етапах розвитку цих мов. Наявні також припущення про існування цього явища в авестійській мові та в мовах кельтської групи [Ярцева 1969, 160–165].

Так, В. В. Моргалєва, яка досліджувала абсолютну давальну конструкцію у готській мові, стверджує, що вона не є калькованим архаїзмом з давньогрецької мови, а властива лише германським мовам [Моргалєва 2008]. Ми не можемо погодитися з цією думкою, оскільки абсолютна конструкція є універсальним загальноєвропейським явищем у різних мовах. Подібність її граматичних характеристик у мовах дав-

ніх і сучасних спростовує твердження, що це явище є запозиченням у будь-якій з них. По-перше, у низці мов абсолютна конструкція функціонує в певний відрізок її історичного розвитку, для якого характерна взаємодія з іншою мовою з розвинутою системою інфінітних утворень, в тому числі абсолютного дієприкметника. По-друге, логічно припустити, що у випадку запозичення, конструкція мала би бути запозиченою з відмінком, характерним для конструкції у мові-джерелі. А це не так, як вже згадувалося вище. Цей факт неодноразово відзначався дослідниками як вирішальний доказ притаманності незалежної конструкції, якщо не в кожній окремій мові, то в кожній групі [Кнабе 1953; Калинская 1954].

Незалежна конструкція може виступати з широким спектром відмінків у індоєвропейських мовах.

"Незалежний самостійний" та "давальний самостійний" представлені в давньоруській мові. Генезис звороту "називний самостійний" дослідники трактували у різних напрямках. О. О. Потебня розглядає цей зворот як один із шляхів становлення категорії дієприкметника, що може виконувати функцію другорядного присудка [Потебня 1958, 123]. Дослідники більш пізнього періоду відзначають, що цей зворот має іменний складений присудок із випущеною дієслівною зв'язкою. Незалежним дієприкметникам присвятила свою роботу Р. Л. Рінберг, яка бачила у цьому явищі один із найдавніших видів зв'язку – нанизування, прояв давнього паратаксисту. За думкою Б. В. Кунавіна, було декілька типів вживання "називного самостійного": 1) підмет "називного самостійного" та дієслівної частини однакові; 2) виражені різними словами, але позначають один суб'єкт; 3) відносяться один до одного як частина до цілого [Кунавин 1987, 72–78].

"Називний самостійний" був вдалим засобом вираження залежності однієї частини речення від іншої в умовах недостатнього розвитку в мові засобів підрядності. Подібні звороти були прообразами гіпотактичних конструкцій, заснувавши підрядність у мові. Згодом вони були витіснені підрядними реченнями.

Проблема походження "давального самостійного" була та залишається дискусійною. Існують три точки зору на це питання. Згідно першої, "давальний самостійний" є лише властивістю літературної мови, оскільки він був запозичений із грецької мови або створений за її зразком (П. Я. Черних, В. В. Іванов, Б. А. Успенський). Інша група дослідників погоджується з першою лише в тому, що "давальний самостійний" з'явився на основі грецької конструкції у слов'янських мовах. Але, на їхню думку, він пройшов свій шлях розвитку (А. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, І. М. Белорусов). Третя група лінгвістів наполягає на праслов'янському походженні звороту (Л. О. Коробчинська, О. О. Потебня, В. І. Борковський).

Зворот вживається найдовше у східнослов'янських мовах. На думку І. І. Срезневського, конструкція вживалася до XIV століття. Згідно з М. В. Ломоносовим [Ломоносов 1952, 567], зворот з'являється в літературному стилі навіть у XVIII столітті. А В. І. Борковський [Борковский 1978, 428] відзначає, що структура вживалася письменниками та поетами у XVIII–XIX століттях.

"Родовий самостійний", за визначенням С. І. Соболевського, складається з логічного підмета в родовому відмінку, вираженого іменною частиною мови, та узго-

дженого з ним дієприкметника в якості логічного присудка [Соболевский 1948]. Самостійний дієприкметник, як і залежний, вживається для заміни підрядних речень, але можливий і тоді, коли його логічний підмет не відноситься до керуючого дієслова в жодній синтаксичній функції. Л. Л. Звонська вважає, що витлумачення абсолютних синтаксичних конструкцій, у складі яких виступають непрямі відмінки, на противагу номінативу, як ознака їх залежного характеру, можливо, й прийнятне для інших європейських мов, але надавати йому універсального значення не слід [Звонська 1999, 37].

У латинській мові також спостерігається широке використання незалежної конструкції. Однак, як це зауважено дослідниками латини, на відміну від грецької, латинська абсолютна конструкція є можливою лише з аблативом.

Аналізуючи форми та функції самостійного незалежного звороту, Г. С. Кнабе підтверджує, що сутність "аблативу незалежного" полягає в його проміжній атрибутивно-предикативній природі, в його можливості надавати простому за формою реченню значення складного, послаблюючи гіпотактичність та єдність. Дослідник визначає, що в межах латинської мови класичного періоду виникають тенденції до усунення цієї проміжної природи незалежного звороту. Низка особливостей форми та вживання незалежного дієприкметника вказує на намагання пояснити його проміжну природу та наблизити його до автентичного речення або до звичайного другорядного члена речення [Кнабе 1953].

Висновки

Отже, існують різні погляди на передумови походження абсолютної конструкції. Але індоєвропейський абсолютний відмінок неможливо відновити через різноманітність проявів його реалізації в окремих мовах. Цілком імовірно, що варіація у вживанні відмінків з даним зворотом залежала від функції самостійної конструкції.

Для розкриття синтаксичної сутності самостійної конструкції продуктивним є її зіставлення у різних давніх мовах, яке підтверджує, що абсолютна конструкція є універсальним загальноєвропейським мовним явищем і не є запозиченим. У давньоруській мові абсолютна конструкція представлена "називним самостійним" та "давальним самостійним", у давньогрецькій мові – "родовим самостійним", у латинській мові – "аблативом самостійним".

В статье рассматривается история возникновения и вариации самостоятельного деепричастного оборота – "именительный самостоятельный" и "дательный самостоятельный" в славянских языках и древнерусском языке, "самостоятельный родительный" в древнегреческом языке и "аблатив самостоятельный" в латинском языке.

Ключевые слова: самостоятельный деепричастный оборот, независимый падеж, абсолютная конструкция, "именительный самостоятельный", "дательный самостоятельный", "родительный самостоятельный", "аблатив самостоятельный".

The article elucidates the history of appearance and variation of independent participial – "nominative independent" and "dative independent" in the Slavic and Old Russian languages, "independent patrimonial gender" in Greek language and "ablative independent" in Latin.

Key words: independent participial, independent case, absolute structure, "nominative independent", "dative independent", "genitive case", "ablative independent".

Література:

1. Белоруссов И. М. Дательный самостоятельный падеж в памятниках церковно-славянской письменности / И. М. Белоруссов // Русский филологический вестник. – 1899. – № 41.
2. Борковский В. И. Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский. – М., 1978.
3. Борковский В. И. Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков / В. И. Борковский. – М., 1968.
4. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М., 1959.
5. Воробьев В. П. Дательный самостоятельный / В. П. Воробьев // Русская речь. – 1973. – № 4. – С. 95.
6. Востоков А. Х. Русская грамматика / А. Х. Востоков. – СПб., 1831.
7. Гусар Н. І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові : дис. ... канд. філол. наук / Н. І. Гусар. – К., 2001. – 183 с.
8. Звонська-Денисюк Л. Л. Внутрішня структура давньогрецької мови. Особливості функціонування синтаксису системи дієслова / Л. Л. Звонська-Денисюк. – К., 1999. – 84 с.
9. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка / В. В. Иванов. – М. : Просвещение, 1990. – 265 с.
10. Калинин Т. Л. История абсолютной конструкции во французском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Т. Л. Калинин. – М., 1954. – 248 с.
11. Кнабе Г. С. Самостоятельный причастный оборот во французском и латинском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Г. С. Кнабе. – К., 1953. – 517 с.
12. Коробчинская Л. А. Дательный самостоятельный Суздальской летописи по Лаврентьевскому списку 1377 / Л. А. Коробчинская // Доповіді та повідомлення Львівського держ. ун-ту. – 1952. – Вип. 3, Ч. 1.
13. Кунавин Б. В. К вопросу о причастии-сказуемом придаточного предложения в древнерусском языке / Б. В. Кунавин // Функционирование языковых единиц в синхронии и диахронии. – Л., 1987.
14. Ломоносов М. В. Российская грамматика / М. В. Ломоносов // Полное собрание сочинений. – М. ; Л., 1952. – Т. 7.
15. Моргалёва В. В. Абсолютный дательный причастный оборот в готском языке / В. В. Моргалёва // Филология. – 2008. – 23 июня.
16. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М., 1958.
17. Ринберг В. Л. Древнерусские сложные конструкции и их современные параллели / В. Л. Ринберг. – К., 1975. – 153 с.
18. Соболевский С. И. Учебник древнегреческого языка / С. И. Соболевский. – М., 1948.
19. Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI–XVII вв.) / Б. А. Успенский. – М., 2002.
20. Черных П. Я. Очерк русского исторического синтаксиса / П. Я. Черных. – К., 1960.
21. Шерльц В. И. Синтаксис древнеиндийского языка / В. И. Шерльц. – Харьков, 1883. – 321 с.
22. Ярцева В. Н. Развитие национального литературного языка / В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1969. – 286 с.
23. Berent S. Absolute Constructions as "Subordinate Clauses" / S. Berent // C / Corum, T. C. Smith-Stark, and A. Weiser, (ed.), You Take the High Node and I'll Take the Low Node, – Chicago, 1973. – P. 147–154.
24. Corin A. R. The Dative Absolute in Middle Bulgarian Texts / A. R. Corin // Die Welt der Slaven, 1995. – 251 p.
25. Lehmann W. Proto-Indo-European Syntax / W. Lehmann. – Austin ; London, 1974.
26. Thurot C. De la logique de Pierre d'Espagnell / C. Thurot // Revue archeologique. – 1864. – P. 267–281.